

Nazım Maviş, *İslâmcılığın Değişen Dili: 1990'lı Yıllar ve Siyaset*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, 304 s.

Değerlendiren: Ali Haydar Beşer

Türkiye'de bir düşünce ve hareket olarak İslamcılık, aylık kültür dergilerinde, çeşitli panel ve konferanslarda ve en çok da çeşitli medya araçlarında her zaman popüler bir konu olmasına rağmen hakkındaki akademik çalışmalar hâlen çok sınırlı düzeydedir. Fakat özellikle son yıllarda artan bir ilginin olduğu da aşîkârdır. Bu ilgi hem siyasal ve toplumsal değişimlerin hem de akademik birikimin bir neticesidir. Buna özellikle İslamcıların kendileri üzerinde düşünmelerinin ve öz eleştirilerinin artmasını da eklemek gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle İLEM bünyesinde yürütülen İslamcı Dergiler Projesi'nin (İDP) çok önemli bir veri kaynağı oluşturduğunu zikretmek gerekir. Hem oluşturduğu dergi arşivi hem dergilerin dijital ortama aktarılması ve taramalara müsait hâle getirilmesi ve hem de sözlü tarih çalışmaları araştırmacılara önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Bu projenin Türkiye'de İslamcılık tarihiyle alakalı başta içerik analizi ve söylem analizi olmak üzere çeşitli metodolojik araçlarla birçok çalışmayı teşvik edeceği tahmin edilebilir. Türkiye'de İslamcılığın, bütüncül doğru bir okuması için beş türde yapılacak akademik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bunlar spesifik olarak dergi, kişi veya oluşumları ele alan, belli tarihsel dönemleri işleyen, belirli temaları merkeze alan, diğer hareketlerle mukayese eden ve nihayet kapsamlı teoriler oluşturan monografik çalışmalar olmalıdır. Nazım Maviş'in ele aldığımız kitabı da tarihsel bir döneme (1990'lar) dikkatini yönelten bir çalışmadır.

Kitap, yazarın 2017 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Siyaset Bilimi doktora çalışması olarak savunduğu *Türkiye'de İslamcılığın Değişen Siyasal Dili: 1990'lı Yıllarda İslamcı Dergiler* başlıklı tezinden hareketle düzenlenmiştir. Kitap, belirli bir niteliksel düzey ve çizgi oluşturabilmiş sınırlı sayıdaki İslami

@ Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi. alihbeser@gmail.com

yayınevlerinden biri olan Pınar Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ömer Faruk Yıldız tarafından tasarlanan kapağının, kitabın muhtevasıyla uyumlu olması bakımından başarılı olduğunu belirtmek gerekir. Kapakta iki duvar yazısı görülmektedir. Birincisi olan “ne sağ ne sol tek yol İslam” yazısının üzeri silinmiş, ondan sonra yazıldığı intibai veren ikincisinde ise “hep birlikte yeni Türkiye” yazılmıştır. Birinci duvar yazısının üzerine havada uçan bir kuşun, ikinci yazının üzerine ise bir binanın denk getirilmiş olması da anlamı tamamlamaktadır.

Kitap; giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Uzunca sayılabilecek giriş kısmında yazar, kitabın aydınlatmaya çalıştığı alanın sınırlarını tespit etmekte, teorik tartışmalara çok girmeden İslamcılık kavramını ele almakta, yönetsel tercihinin ayrıntılarına girmeden birincil malzemesini oluşturan dergiler hakkında bilgiler vermektedir. Burada çalışmanın teorik ve metodolojik temelleri açısından iki önemli noktanın olduğu görülmektedir ki bunlar, dönemlendirme ve İslamcılık tasnifidir. Yazar, Cumhuriyet dönemi İslamcılığını dört döneme ayırmakta ve zımnen Osmanlı İslamcılığı ile Cumhuriyet dönemini ayırtmış olmakta yani süreklilik üzerinden bir okuma yapmamaktadır. Cumhuriyet dönemi İslamcılığını ise “bir anlam ifade etme”yen 1923-1946 arası; milliyetçilik, mukaddesatçılık şemsiyesi altında ve dolayısıyla sağcılıkla ayrılmadığı 1946-1969 arası; tercümelemlerin etkisiyle şekillenen ve “bağımsız bir siyasal kimlik olarak” var olduğu 1969-1990 arası ve nihayet 1990 sonrası şeklinde dönemlendirmektedir. Hiç kuşkusuz dönemlendirme faaliyeti, bir hareketin tarihini anlamlandırmak için vazgeçilemez bir yöntemdir. Fakat her hâlükârda itibaridir. Ölçütler test edilebilir şekilde yapıldığı takdirde de her tercih muteberdir. İslamcılık için de literatürde birbirinden farklı üçlü, dördü, beşli dönemlendirmeler vardır. Bu çalışmada, Cumhuriyet sonrası için yapılan dönemlendirmeye meşru bir tercih olarak bakılabilirse de dergiler üzerinden tahlil yapılan bir çalışma için en azından *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşâd* Dergilerinin bir İslamcılık tarihi fotoğrafının dışında kalıyor olması eksiklik olarak kaydedilmelidir.

Yazar, İslamcılığın kapsamı içerisine giren grupları ise beşe ayırmaktadır. Bunlar; “[t]arikatlar, cemaatler, kültürel ve entelektüel gruplar, radikal İslâmcılar, partili İslâmcılar”dır (s. 22). Bazı açılardan tartışılabilir olan bu tasnifin¹ ve grupların ayrıntısına girmeden yazar, çalışmasının ışık tuttuğu alanın nereye konumlandığını göstermek istemektedir. Fakat çalışmada “cemaat ve tarikat yapılanmalarının

1 Yazar, İslamcı dergileri de tarikat çevrelerinin dergileri, cemaatlerin dergileri, edebiyat dergileri ve ideolojik-politik düşünce dergileri olmak üzere dörde ayırmaktadır ki bu tasnif de bazı açılardan tartışmalıdır. Mesela, tarikat dergilerine örnek olarak verilen *Altınoluk*, *Yeni Dünya* gibi dergilerin niye cemaat dergisi sayılmadığı dahası hem genel hem de dergi tasnifinde tarikat ve cemaat ayrımının hangi kriterlere göre yapıldığı muğlaktır.

kapsam dışı” (s. 24) tutulduğu söylenerek kalan üç grubun dikkate alındığı ima edilse de dergiler üzerinden yapılan analizlere dayanıyor olmasından hareketle yazarın, kendi tasnifine göre aslında sadece üçüncü grubun çalışmanın kapsamı içerisinde olduğu söylenebilir. Giriş bölümünde yazar, tahlillerini dayandırdığı dergiler hakkında uzunca malumat vermeyi tercih etmiştir. Çalışmanın “konusu ve amacı bakımından iyi bir örneklem teşkil ettiği” (s. 24) düşünülen bu dergiler; *Yeni Zemin*, *Sözleşme*, *Bilgi ve Hikmet*, *Bilgi ve Düşünce* ve *Tezkire* Dergileridir. 1990’lı yılların (1990-2003)² incelendiği bir çalışmada, bu dergilerin yer alması hiç kuşkusuz isabetlidir. Fakat *Tezkire* dışındaki dergilerin genel yayın yönetmenleri, yazar kadroları ve duruşları itibarıyla birbirine yakın dergiler olduğu söylenebilir. Bunun için de ele alınan dönemde belli bir etki alanının olduğu bilinen *Umran*, *Haksöz*, *Dünya ve İslam*, *İktibas* ve 2000 sonrasında *Gerçek Hayat* gibi dergilerin dâhil edilmemiş olması, analizlerin gücünü düşürecek bir eksiklik olarak kaydedilmelidir. Giriş bölümünde yazar, çalışmanın temel hipotezini açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“1990’larda İslâmcılık, Allah’ın mutlak egemenliğine dayalı bir iktidar projesi olmaktan, bir arada, barış içinde yaşamı tesis edecek çoğulcu, demokratik bir projeye doğru bir değişim arayışına girmiştir.” (s. 16).

Yazar, “Bütüncül Bir İktidar Projesi Olarak İslâmcılık” başlığını taşıyan Birinci Bölüm’de, kendi dönemlendirmesine göre üçüncü evreye tekabül eden 1969-1990 arasını ele almaktadır. Bu bölümde İslamcılığın “sağcılıktan ayrışmasının” bir yandan Milli Türk Talebe Birliği’nin (MTTB) “İslamlaşma süreci” ve Milli Görüş hareketinin doğuşu gibi olgusal diğer yandan özellikle Mısır ve Pakistan merkezli kaynakların tercüme edilmesi yoluyla ortaya çıkan fikrî göstergeleri yetkin bir biçimde resmedilmektedir. Özellikle Seyyid Kutup, Mevdûdî gibi isimlerin kitaplarının tercüme edilmesinin oluşturduğu etkiyle bu dönemin temel kavramının “İslam devleti” olduğu vurgulanmaktadır. Bununla bağlantılı olarak “cihad”, “ümme”, “hâkimiyet”, “cahiliye” gibi kavramların ele alındığı bu bölüm, iyi bir özet niteliği taşımaktadır. Çalışmanın asıl hedefi olan tarihsel dönemi (1990’lar) daha iyi anlamlandırabilmek için oluşturulan bu bölüm aslında İslamcılık okuyucusunun aşına olduğu konulardır. Bu vesileyle bu çalışmaya has olmayan ve daha çok tezlerde karşılaştığımız meseleyi geriden ele alma yaklaşımının teorik ve metodolojik olarak gerekliliği sorusunu sadece bir soru olarak buraya kaydedelim.

2 2002-2003 yıllarında çıkan *Bilgi ve Düşünce* dergisinin dâhil edilmiş olması incelemeyi bu tarihe kadar getirmiş olmaktadır. Fakat bu dergi dâhil edildiğinde çalışmaya “muhafazakâr demokrasi” ve Ak Parti’ye bakışın da eklenmesi beklenirdi.

İkinci Bölüm “İslâmcılığın Değişimine Yol Açan Gelişmeler” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda yazar, İslamcılığın bir önceki bölümde tasvir ettiği durumundan, bir sonraki bölümde tahlil edeceği yeni durumuna geçişine sebep olan veya onu mümkün kılan faktörleri ele almaktadır. “İslamcılığın dönüşüm yılları” olarak tespit edilen 1990’lı yıllarda “İslâmî devlet hayali yerini devletin minimize edildiği, bireylerin dindarlaştığı, sivil toplumun güçlendiği bir ideale bırakmaya başlamıştır.” (s. 104). Buna sebep olan faktörler ise ideolojilerin yumuşamasına ve ilginin devletten çok topluma kaymasına yol açan *soğuk savaş sonrası dönem*; gündeme getirdiği çoğulculuk, çok kültürlülük gibi kavramlarla hâkim paradigma ve sistemler karşısında bir eleştiri alanı açan *postmodern düşünce*; ortak yanları daha çoğulcu bir İslami yoruma sahip olmaları olan Müslüman düşünürlerden yapılan ve “ikinci tercüme hareketi” olarak adlandırılan *tercümeler*; Özal’la başlayan ve Refah Partisi’nin yükselmesiyle devam eden İslamcıların devletin idaresinde ve bürokraside yer almasının sonucunda ortaya çıkan *yeni ekonomik ve siyasi fırsat alanlarının* ideolojik keskinliği azaltması; Refah Partisi’nin yükselişi, iktidar ortağı olması ve nihayet 28 Şubat sürecinin daha realist bir bakışa sebep olması ve ilginin *iktidar arayışından dönüşüme* doğru kayması; İran, Sudan, Afganistan ve Tunus gibi ülkelerde İslami hareketlerin yaşadığı *tecrübelerle yüzleşme* ve nihayet İslâmcıların ciddi bir “yenilenme, eskiyi gözden geçirme, özeleştirme ve sorgulama” yapmasına yol açan *28 Şubat süreci ve kırılmalar* şeklinde sıralanmış ve açıklanmıştır.

“İslâmcılığın Yeni Siyasal Dili” başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm’de ise yazar ele aldığı dergilerdeki söylemler üzerinden hipotezini hükme dönüştürmektedir. Bu yeni dilin en temel özelliğinin “İslam devleti” anlayışının bir öz eleştiri neticesinde artık terkedilmesi olduğu vurgulanmaktadır. İslam’ın bir devlet modeli öngörmediği ve İslamcılığın bir önceki döneminde en temel kavram olan İslam devletinin “ulus devletin İslâmîleştirilmiş biçimi”nden ibaret olduğu söylemi tespit edilmiştir. Ulus devlet ile kurulan bu irtibatın ele alınan dergi ve kişilerin eleştirilerini totaliterliğin asıl kaynağı olan ulus devlete kaydırmalarına sebep olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla “İslâmcılar, İslâm devleti kavramını hem İslâm’ın temel kaynakları açısından hem de modern devletin İslâmî bir versiyonu [olması] açısından eleştirmişlerdir.” (s. 174). Yazar, 1990’lı yıllarda, devletin niteliğine ilişkin İslamcıların iki tür yaklaşıma sahip olduğunu belirlemektedir. Bunlardan birincisi daha liberal ve minimal devlet anlayışı, ikincisi ise yeni bir model oluşturma arayışındır. Birincisi 1990’lı yılların ilk kısmında görülen ve daha “uyum” yönelimli diğeri ise ikinci kısmında daha çok görülen ve mevcut formu “aşma” yönelimlidir. Fakat en azından çalışmada verilen örnekler ve yapılan alıntılardan hareketle “aşma” yönelimi tespitinin aşırı bir yorum olduğu, “uyum” yöneliminin ise tamamında daha belirleyici olduğu söylene-

bilir. Çoğulculuk tartışmalarının yoğun bir şekilde yapıldığı bu dönemde Medine Vesikası'nın gündeme getirilmiş olması, çok kültürlülük, çok hukukluluk, ötekiyle ilişki, hoşgörü gibi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Yazara göre bu durum; “İslâmcıların geleneksel İslâmî modeller ile modern ulus-devlet arasında kalmışlıktan kurtulma çabasına işaret eder.” (s. 193).

Devlete bakıştaki bu değişimin alt kolları sayılabilecek laiklik ve demokrasi konularındaki değişim de çalışmada işlenmektedir. Yazarın tespit ettiğine göre, 1990'lı yıllarda İslamcılar eleştirilerini doğrudan laikliğe değil Türkiye'deki uygulanma biçimine yöneltmeye başlamışlardır. Laiklik konusundaki bu yeni dil, “gerçek” laiklik tartışmalarını beraberinde getirmiş bu da laikliğin bir şekilde “meşruiyet” kazanmasına sebep olmuştur. Demokrasiye bakışta ise çok daha derin bir dönüşüm yaşanmıştır. 1970'li yıllarda “şirk” olarak görülen demokrasi, devletin dayatmacı politikalarına karşı bir araç olarak, bir “seçim tekniği olarak” ve bir “özgürleşme aracı olarak” sahiplenilen bir şey hâline gelmiştir. O kadar ki İslamcılar; “eleştirilerini İslâm'ın diliyle kurmak yerine, demokrasinin diliyle kurmayı tercih etmişlerdir.” (s. 228). Devletin tahakkümünü geriletme üzere “ideolojisiz devlet, yerelliğin güçlendirilmesi ve kültürel çoğulculuk” gibi argümanlar, demokratik dil içerisinde savunulmuştur. Burada hedeflenen ise “İslâmî kimliğe alan açmak, ‘Müslümanca yaşama’nın önündeki engelleri kaldırmaktır.” (s. 256).

Bu tartışmalardan sonra yazar sonuç kısmında, 1990'lı yıllarda İslamcılığın “devrimci” bir söylemden daha pragmatik, uzlaşmacı ve toplumla yakınlaşmasının bir neticesi olarak muhafazakâr bir dile doğru geçiş yaptığını tespit etmektedir. Diğer bir söyleyişle İslâmcılık; “totaliter bir iktidar projesinden çoğulcu bir toplum projesine doğru” evrilmiştir.

Çalışma, İslamcılığın tarihsel bir dönemine ışık tutması açısından önemlidir. Ayrıca kitabın kapsamı dışında olsa da İslamcılığın Ak Parti ile ilişkisini anlamlandırmak ve zeminini tespit etmek açısından da önemli tutamaklar sunmaktadır. İslamcılığın bütünlüklü bir okuması için hem bu çalışma gibi tarihsel dönemlere yoğunlaşan hem de girişte zikrettiğimiz diğer dört türdeki akademik çalışmalara ihtiyaç vardır.